

MARIE MAREČKOVÁ

K SOCIÁLNÍ STRUKTUŘE BARDEJOVSKÝCH ŘEMESLNÍKŮ V 17. STOLETÍ

Ke sledování sociálně ekonomického rozvrstvení městského obyvatelstva za pozdního feudalismu lze přistupovat v širším pojetí výzkumem celkové společenské struktury města, který zahrnuje analýzu jeho velikosti (tj. počtu obyvatel a domů) a jeho majetkového rozvrstvení podle stanovené výše městské dávky. Takto vytvořený model je pak rozvíjen sledováním změn během určitého období v korelaci s ekonomickou situací města i s tendencemi ve sféře politické. Ty zpětně ovlivňovaly i další oblasti života společnosti a měly nepříznivé důsledky pro hospodářství královských měst, která postupně ztrácela nejen podíl, ale i zájem na samostatné městské politice v rámci stavovského systému, odpovídajícího vládnoucím robotně nevolnickým poměrům.

Model majetkového rozvrstvení městského obyvatelstva důsledně respektuje topografický princip, jak byl nastíněn sdílností základního pramenného materiálu — knih a rejstříků městské dávky. V poslední době tento postup nabyl na aktuálnosti, neboť byly zjištěny zejména v poměrech našich pozdněfeudálních měst tendence ke konzervatismu v sociální i kulturní sféře, jejichž nositelem byly právě střední, ale i nižší městské vrstvy, dříve schematicky kladně hodnocené na rozdíl např. od patriciátu. Bylo prokázáno, že situování domu znamenalo pro jeho vlastníka výrazný stratifikační ukazatel, který odpovídal vykonávanému zaměstnání a zámožnosti a do jisté míry je překryval. Je tedy zřejmé, že výzkumem takto chápané celkové společenské struktury lze dospět ke specifické sociální topografii určitého města, která v jeho rámci byla poměrně trvalým a příznačným jevem. V tomto smyslu tedy i toto širší pojetí při sledování sociálně ekonomického rozvrstvení měst prožívá oprávněnou renesanci, ačkoliv je mu vytýkáno, že nevěnuje přiměřenou pozornost analýze jednotlivých vrstev městské společnosti. V užším pojetí totiž výzkum společenské struktury sleduje zejména sociální a třídní hlediska, která došla svého vyjádření ve vnitřní politice měst. Zájem historiografie se tak orientuje na poznání vnitřní stratifikace jednotlivých sociálních skupin. Zdá se být nesporné, že východiskem těchto konkrétních výzkumů sociálních skupin je vstupní analýza majetkového rozvrstvení celého města, prováděná na základě statistického zpracování rejstříků a knih městské dávky, neboť určení sociálně ekonomických pozic jednotlivých vrstev obyvatelstva v rámci celého města při pl-

ném využití možností kombinovat porovnatelné informace dostupného pramenného materiálu prohloubí i zobecní hlediska výzkumu vnitřní hierarchie těchto vrstev městské společnosti. Tím analýza určitých sociálních skupin současně umožňuje konkretizovat a korigovat výsledky výzkumu celkové společenské struktury města.

K aktuálním problémům dějin měst patří výzkum majetkové struktury řemeslníků, neboť cechovní malovýroba zůstávala nadále páteří městské ekonomiky. Vykonávané zaměstnání jako nejprůkaznější faktor určující společenskou pozici jednotlivce v rámci sociální struktury či struktur je jednotlivcem ukazatelem pro zámožnost, kvalifikaci a do jisté míry i pro podíl na správě města. Marxistická historiografie dospěla k poznání, že vnitřní hierarchie řemeslníků byla značně složitější, než se předpokládalo. Nelze tedy ztotožnit řemeslnictvo se střední městskou vrstvou.

Rekonstrukce hierarchie zámožnosti jednotlivých řemeslníků a skupin řemesel navazuje na vstupní analýzu majetkového rozvrstvení celého města. Podle kritéria zámožnosti zařazujeme pak řemeslníky do jednotlivých majetkových skupin, jak byly pro městskou strukturu modelovány podle kritérií a skladby zdanění.¹ S početním, ale i ekonomickým vzestupem města sílila pozice obchodníků a příslušníků specializovaných řemesel, oslabovalo se postavení řemesel orientovaných na zásobení okolních vesnic. Nejstabilnější byla pozice řemesel potravinářských a těch, na něž byla výroba města trvale a speciálně orientována. Již takto prokázaná mobilita řemesel dokládá oprávněnost chápat hierarchii řemeslníků jako hierarchii majetkově blízkých skupin. Je nesporné, že tyto skupiny řemesel nemůžeme chápat staticky, neboť vnitřní změny a přestupy reagovaly na situaci výrobních sil a vztahů. V rámci feudální společnosti byly řemeslníci sociální skupina odlišující se specifickými hospodářsko-spoolečenskými i politickými funkcemi. Proto měli řemeslníci systém skupinových práv a povinností, zahrnujících též vztah k výrobním prostředkům, podíl na vládě ve městě apod. a v důsledku toho postupně vytvářeli a prohlubovali kulturní jednotu, vlastní společenské vědomí i životní styl.

Majetkovou situaci bardejovských obyvatel v 17. století charakterizovala převaha středních skupin a vyrovnané majetkové poměry. Podle sdílnosti pramenného materiálu mohli být do analýzy zahrnuti jen řemeslníci vlastníci v Bardejově dům, tedy ponejvíce řemeslníčí mistři, jichž současně ve městě pracovalo zpravidla 120 ve 33 výrobních odvětvích organizovaných nejvýše do 20 cechů. Takto eliminovaní řemeslníci tvořili čtvrtinu majitelů domů. Ke středně zámožným vrstvám patřilo v 17. století kolem poloviny řemeslníků i jádro všech poplatníků městské dávky. Mezi nimi byla zastoupena dvě nejsilnější řemeslná odvětví — oděvní a dřevozpracující, spadali tam i někteří řezníci a pronikli kováři. Příslušel sem vyšší daně i malíř Jan Grünwaldt, bardejovský rychtář v letech 1632, 1635 a 1636, jeho bratr, zlatník Šalamoun Grünwaldt, část představitelů textilních, kožedělných a stavebních odvětví (s výjimkou hrnčírů, kteří byli zpravidla v nižší majetkové kategorii). Nejméně třetina eliminovaných řemeslníků příslušela do nižší majetkové skupiny, která byla na úrovni většiny registrovaných podruhů. Kovodělná řemesla, třetí v pořadí početnosti a nejvíce členěná výrobní odvětví, jejichž vnitřní specializace se však od poloviny 16. století v Bardejově výrazněji neprohlubovala, měla v nižší skupině poměrně dosti zástupců vedle zaměstnanců kožedělných odvětví a hrnčírů. Do vyšší majetkové kategorie pronikli především řezníci, k nim se

řadili i někteří zástupci dalších potravinářských odvětví a řemesel oděvních (zejména krejčí), někteří bednáři, kováři a patrně i reprezentanti kožedělných odvětví, když pomineme sladovníky. Nejbohatší z evidovaných řemeslníků v první polovině 17. století v Bardejevě byl zřejmě krejčí Valentin Marzinko, vlastník dvou domů ve vnitřním městě, z nichž obýval dům na náměstí. Tam bydlel i bednář Jan Schadt, kterému patřil na předměstí další dům, stejně jako kloboučníku Pavlu Laubenovi, jenž sám žil ve svém domě v Obručnické ulici vnitřního města. Dva domy na předměstí měli řezníci Jiří Müller a Jiří Nikisch, kovář Jan Mitschko měl na předměstí dům a dvůr. Avšak i uvedení majetnější řemeslníci zápasili se všeobecným nedostatkem kapitálu. Dluhy hradili v dlouhodobých malých splátkách (kolem 10 florénů ročně) a také při zakoupení nemovitostí skládali velmi nízkou zálohu. Zmíněný kloboučník Pavel Lauben např. roku 1608 koupil od Ondřeje Riemera dům, který Riemer musel pro dluhy prodat, na roční splátky 11 florénů.² Košický měšťan Jan Markfelder obstavil roku 1612 movitý i nemovitý majetek řezníka Jiřího Nikische kvůli nezaplacené pohledávce 75 florénů.³ V porovnání se situací v polovině 16. století se zřejmě jen u některých příslušníků dřevozpracujících řemesel výrazněji zlepšily majetkové poměry. Pracovní příležitost v těchto odvětvích nabývalo nejen městské vinohradnictví údržbou a výrobou nádob a sudů pro městské sklepy a vinárny i městské vinice v Tályi, ale i udržování a opravy vodovodu a bělidla a rozsáhlejší stavební podniky, které bardejovská městská rada v polovině 17. století zahájila. Majetkovou situaci konkretizuje účet městského bednáře Martina Mägera za rok 1625, který sám německy napsal a předložil městské radě. Za práci v městské vinárně, na vinicích v Tályi, na radnici, ve stájích, v cihelně a bělidle si účtoval 131,11 florénu.⁴ Martin Mäger příslušel stále ke středně majetným, i když z domu na předměstí přesídlil ve dvacátých letech 17. století do domu v Klášterní ulici vnitřního města. Obdobný účet na sumu 99,35 florénu předložil městský bednář roku 1613, avšak neuvedl své jméno.⁵ Byl to zřejmě předchůdce Martina Mägera, který získal měšťanské právo roku 1616.

Eliminovaní bardejovští řemeslníci se zpravidla nezabývali dálkovým obchodem evidovaným třicátkovými rejstříky. Pronikli tam jen někteří, jako např. kloboučník Pavel Lauben a řezník Jiří Nikisch. Také proměnlivá majetková situace je řadila spíše ke skupině dálkových obchodníků. Až před polovinou 17. století se uplatnili v dálkovém obchodě chudší dovozci polské příze. Svědčí to nejen o věrohodnosti studovaných pramenů, ale též o charakteru obchodního podnikání bardejovských řemeslníků, zaměřeného převážně na krytí potřeb místního a oblastního trhu. V přízemí radnice a na náměstí vedle chlebných lavic měli masné krámy řezníci, stánky kováři, zbrojíři, soukeníci, řemenáři, bednáři, obuvníci, kloboučníci a hrnčíři. Služby nabízel i bradýř a lazebník.⁶ Krejčí prodávali výrobky patrně ve svých dílnách a jen o jarmarcích je vystavili i na náměstí. Kovožpracující, dřevařská a stavební řemesla se stabilně angažovala v práci investované městskou radou.

Evidovaní bardejovští řemeslníci tedy nepronikli mezi nejbohatší a nejmocnější elitu města. Jejich daňová povinnost během druhé poloviny 16. století a v 17. století sice vzrůstala, avšak nepřekročila meze střední zámožnosti. Příjmy si doplňovali držbou pozemků a domů, obchodem a tkaním plátna, jehož domácí produkce byla v Bardejevě věhlasná. Pokud získali řemeslem a obchodem větší majetek, nepodařilo se jim ho zpravidla udržet po delší dobu.

Ekonomická struktura jejich města a připoutávání k místnímu trhu limitovaly hospodářské i sociální postavení řemeslníků stále výrazněji.

Analýza majetkové diferenciace uvnitř jednotlivých řemesel umožnila určit střední zámožnost příslušného řemesla a zařadit ho do určité majetkové skupiny v rámci městského celku, i když část řemeslníků mohla náležet do sousedních majetkových skupin. Z takto chápaného rozboru vyplynulo, že u řemesel typických pro vyšší majetkovou vrstvu byly charakteristické poměrně vyrovnané majetkové poměry, neboť ve vyšší majetkové vrstvě se koncentrovalo kolem čtyř pětin řemeslníků takto majetných. Zbytek příslušel do nejvyšší majetkové skupiny či mezi středně zámožné. U řemesel typicky středně majetných patřila k těmto vrstvám pouze nadpoloviční většina řemeslníků, další příslušeli do všech ostatních majetkových skupin. To svědčí nejen o otevřené možnosti společenského vzestupu, ale i úpadku. Pro středně majetná řemesla, tedy pro většinu bardejovských řemeslníků, platila tedy poměrně široká škála majetkového rozvrstvení a nejméně vyrovnané majetkové rozdíly. Řemesla nižší majetkové skupiny měla opět téměř všechny příslušníky v této společenské vrstvě a byla současně skupinou nejkompaktnější.

S růstem velikosti a ekonomické váhy měst stále méně řemeslných specializací mělo přímé zastoupení ve správě města. Od určitého stupně ekonomického vývoje bylo město řízeno téměř výlučně obchodníky. Jako první byli z užší městské rady eliminováni představitelé předměstských řemesel střední zámožnosti a příslušníci nižší vrstvy. Nejdéle se udrželi ve správě města příslušníci řemesel z vyšší vrstvy. Kromě malíře Jana Grünwaldta, který dosáhl rychtářského úřadu, pronil do užší městské rady v první polovině 17. století pouze řemenář Jan Kreusel, truhlář Bartoloměj Pfeuffer a obuvník Petr Schmilnenský, který měl určitou dobu pronajatý městský hostinec. Také Jan Grünwaldt se angažoval i v dálkovém obchodě. Řemeslníci, kteří tvořili čtvrtinu majitelů domů, se tedy podíleli pouze 6,78 % na přímé správě města. Vzhledem k celkovému počtu měla výhodnější zastoupení městská inteligence, tvořící 8,47 % užší městské rady. Ta byla řízena a ovládána obchodníky a podnikateli, kteří představovali v první polovině 17. století 65,38 % užší městské rady.

Vlastnictví domu a jeho situování bylo v relaci s pozicí v hierarchii řemesel. Pro řemeslníky vyšší vrstvy to představovalo obvyklý standart, zatímco pro řemeslníky střední a nižší majetkové vrstvy bylo vlastnictví domu znakem příslušnosti k řemeslnické elitě příslušných odvětví. Platilo, že čím dále od náměstí byl dům situován, tím horší byla sociální pozice majitele. V této společenské topografii se vytvářela specifická mozaika města, v níž byly uznávané lepší a horší čtvrti a ulice často v těsném sousedství, avšak rozhodující společenskou hranicí byly městské hradby. Je to zřejmé i ze zjištění, že z lidnatého bardejovského předměstí, kde bylo koncentrováno během 17. století 70 % obyvatel, nezasedal v užší městské radě žádný zástupce. Všichni představitelé tohoto orgánu bydleli v době svého úřadování ve vnitřním městě, a to z 81,35 % na náměstí.

Do výzkumu městské struktury je možno zahrnout i další informace o společenském rozvrstvení a jeho znacích, zejména sledování rodinných a přátelských vazeb, tedy zejména koho příslušníci jednotlivých řemesel vybírali či mohli vybrat za manželské partnery svých dětí, za svědky při testamentech a smlouvách, za poručníky sirotků apod. Tyto skutečnosti byly velmi výmluvným stimulem společenského zařazení. Prokazatelným hlediskem by bylo

i poznání, jakou hodnotu pro tyto vrstvy představovalo vzdělání a zda mohly dopřát svým potomkům studium na vyšší městské škole v Bardejově či na zahraničních univerzitách, jako např. truhlář Bartoloměj Pfeuffer synovi Martynovi. Také míra využití písemných záznamů v městských knihách, hlavně fixace smluv a testamentů, je zajímavým stratifikačním prvkem, stejně jako odkazy kostelu, špitálu či městské škole apod. Je nesporné, že tyto ukazatele spolu souvisejí a prolínají se, neboť vytvářejí komplex každodenního života jednotlivých vrstev.

Z uvedeného vyplývá, že řemeslnickému charakteru většiny našich měst odpovídala maloměstská ideologie cechovní uzavřenosti a společenské rovnosti, která se odrážela i v poměrně stabilní pozici jednotlivých řemesel v rámci majetkové diferenciaci města. Ačkoliv bylo evidentní, že vývoj řemeslné výroby brzdilo cechovní zřízení, do něhož však byla královská města vtlačována svou izolací v ekonomickém systému země, lpění na cechovních zásadách sílilo ve městě zejména v období ekonomické stagnace či letargie, neboť cechovní systém byl tradiční prověřenou a fungující strukturou, prakticky aplikovanou na dimenze tržních okruhů určitého města, v jejichž zásahu zajišťoval přímou regulaci výroby i odbytu alespoň teoreticky stejné existenční možnosti všem svým členům,⁷ na druhé straně zase garantoval spotřebiteli dobrou či alespoň průměrnou kvalitu výrobků.

Analýza pramenných materiálů dovoluje stanovit předběžný soud, že při určitém ekonomickém oživení, kdy se prosazovaly širší možnosti uplatnění tržní produkce, v roli obránců korporativních cechovních pořádků vystupovaly spíše skupiny řemesel ekonomicky a majetkově slabších a nejslabších. Činitelem dynamizujícím společenské rozvrstvení byl tedy především obchod a jeho liberální zásady, porušující středověká kritéria privilegovanosti, neboť zejména prosperita obchodu spolu s oživením ekonomiky města se projevila prohloubením majetkové diferenciaci, oslabením středních vrstev a vzrůstem podílu městské chudiny. Rozvinutí obchodního podnikání a zásad liberalismu, které mělo určitý prostor v dobách konjunktury, bylo však v našich městech podvazováno refeudalizací ekonomiky a protiměstskou politikou šlechty, což vedlo i v městských vrstvách k podřízení stavovským základům společnosti. Je zřejmé, že městské vrstvy nebyly přímým předchůdcem společenských tříd za kapitalismu, jejich transformace byla složitým a dlouhodobým procesem.

Poznámky

¹ Zhodnocení pramenného materiálu a zdůvodnění metodického postupu při jeho zpracování obsahuje autorčina práce *Společenská struktura Bardejova v první polovině 17. století*, UJEP Brno 1978.

² Okresní archiv Bardejov, fond Archiv města Bardejova (dále OAB), rkp. č. 1797, r. 1604–1625, f. 109 n., hlavní účetní kniha.

³ OAB, rkp. č. 242, r. 1597–1648, nepaginováno, zápis k 2. VI. 1612, kniha měšťanských práv.

⁴ OAB, Missiles, r. 1625, nepaginováno, účet městského bednáře.

⁵ OAB, rkp. č. 2317, r. 1613, účet městského bednáře.

⁶ OAB, rkp. č. 1797, r. 1604—1625; rkp. č. 1802, r. 1626—1646, hlavní účetní knihy, poplatky za stánky v jednotlivých letech.

⁷ Roku 1616 musel však jeden obuvník hledat zaměstnání jako městem placený strážný. Roku 1614 měl obuvnický cech v Bardejově 23 mistry. OAB, rkp. č. 1797, r. 1604—1625, f. 254, hlavní účetní kniha; rkp. č. 242, r. 1597—1648, nepaginováno, zápis k roku 1616, kniha měšťanských práv.

ZUR SOZIALSTRUKTUR DER HANDWERKER IN BARDEJOV IM 17. JAHRHUNDERT

Die Erforschung der Sozialstruktur der städtischen Zentren auf der Basis der Quellen, die die Anwendung der statistischen Berechnungen erlauben, bewährt sich in der marxistischen Historiographie als ein Mittel, das den dynamischen Verlauf der demographischen Umwandlungen, der Besitzverschiebungen und auch der Gegensätze der einzelnen Schichten der städtischen Bevölkerung zu ermitteln ermöglicht. Zu den Erkenntnissen, die im Einklang mit der Entwicklung der Sozialstruktur der ganzen Stadt stehen, sind wir mit dem Studium der Sozialstruktur der Handwerker gelangt.

Die Eigentumsverhältnisse der Stadt Bardejov kennzeichneten sich durch die starke Mittelschicht und durch ausgeglichene Besitzverhältnisse. Mit der Handwerksproduktion befasste sich in Bardejov ein Viertel der Hausbesitzer, die vorwiegend in der niedrigeren und mittleren Vermögenskategorie konzentriert waren. Die Differenzierung der Handwerker liefert einen Beweis für die Orientierung der Produktion auf die Deckung der Nachfrage des lokalen und regionalen Marktes.

Die Zusammensetzung des Stadtrates entsprach nicht der Sozialstruktur von Bardejov. Die Interessen der Kaufleute und der städtischen Intelligenz wurden am besten repräsentiert. Die Handwerker wurden zu den Mitgliedern des Stadtrates nur selten gewählt. Die Armen hatten in den Organen der städtischen Selbstverwaltung keine Vertretung. In der Stellung der Handwerker im Rahmen der städtischen Sozialstruktur herrschte keine soziale Harmonie.